

Tarixi İrəvan şəhəri azərbaycanlıların köklü yaşadığı böyük elm, maarif və mədəniyyət mərkəzlərindən biri olmuşdur. Şəhərdə Azərbaycan xalqına məxsus son dərəcə zəngin ədəbi-mədəni mühitin formalaşması bunun təsdiqidir. İrəvan şəhərində mövcud olmuş təhsil sistemi haqqında ən dolğun məlumat xanlığın Rusiya tərəfindən işgalindən sonra 1829-1831-ci illərdə həmin ərazidə kameral siyahıyalma keçirən rus tarixçi-statistik İvan Şopenin 1852-ci ildə Sankt-Peterburqda çap olunmuş "Erməni vilayətinin Rusiyaya birləşdirilməsi dövründə tarixi yaddaşı" əsərində verilmişdir.

Həmin məlumatlardan aydın olur ki, İrəvan xanlığının ərazisindəki təhsil sistemi mahiyyəti etibarilə Azərbaycanın digər xanlıqlarındaki təhsil sistemindən fərqli olmayışdır. İ.Şopenin yazdıqına görə İrəvan xanlığının ərazisində təhsillə, əsasən, müəyyən təhsil görmüş din xadimləri məşğul olurdular. Hər bir məscidin nəzdində böyük və ya xud kiçik mədrəsə fəaliyyət göstərmışdır. Aşağı siniflərde müəllimlər müdərris, yuxarı siniflərde ise vaiz adlandırılardılar. Mədrəsələrde geniş dərs otaqları ile yanaşı, tələbələrin yaşadıqları kiçik otaqlar - hücrələr olurdu. Bəzi məscidlərde adlı-sanlı mütəhəhidər dərs deyirdilər ki, onları dinləmək üçün ölkənin hər yerindən dinləyicilər gelirdilər. İrəvan xanlığının süqutu ərefəsində təkce İrəvan şəhərindəki 8 məsciddə 200 şagird təhsil alındı.

İRƏVANDA İLK İKİSİNİFLİ DÖVLƏT QƏZA MƏKTƏBİ

Rusiya işgali dövründə İrəvan şəhərində ilk ikisisinflı dövlət qəza məktəbi 14 yanvar 1832-ci ildə açılmışdır. 15 mart 1868-ci ildə İrəvan qəza məktəbi dördsinifli klassik progimnaziyaya çevrilmişdir. Azərbaycanlı uşaqların da təhsil aldığı bu məktəbi 1850-ci ildən 1880-ci ildək 30 il ərzində İrəvan qəza məktəbini və progimnaziyasını üstüste 558 azərbaycanlı bitirmişdi. Tarixi mənbələrə nəzər salsaq görərik ki, Cənubi Qafqaz Rusiya tərəfindən işgal edildikdən sonra həyatın bütün sahələri onun tərefindən idarə olunmağa başladı. 2 avqust 1829-cu ildə Rusiya Maarif Nazirliyi "Zaqafqaziya məktəblərinin vəziyyəti haqqında" qərar qəbul etdi. Cənubi Qafqazda öz ideoloji və siyasi məraqlarını təmin etmək üçün qəbul edilmiş həmin qərarda qəza məktəblərinin yaranması və ümumi təhsil sistemi ilə idarə edilmesi özəksini tapmışdır. Qərarda 1830-cu ildə başqa şəhərlər yanaşı, İrəvanda da 100 şagirdlik qəza məktəbinin açılması nəzərdə tutulsa da, həmin il bunun həyata keçirilməsi mümkün olmamışdır. Araşdırmlardan məlum olur ki, İrəvanda ilk qəza məktəbinin 1831-ci ilin mart-oktyabr aylarında açılmasına yene də ciddi səy göstərilmiş, hansısa səbəblər dən gerçəkləşdirilməmişdir. Belə ki, müəyyən səyəldən sonra İrəvanda ilk qəza məktəbi 14 yanvar 1832-ci ildə açılmışdır.

Progimnaziya 31 mart 1881-ci ildə sekizsinifli tam gimnaziyaya çevrilmişdi və sonralar İrəvan Oğlan Gimnaziyası adlanırdı. 1 yanvar 1883-cü ilə olan məlumatə görə İrəvan gimnaziyasında təhsil alan 237 şagirddən 37-si azərbaycanlı olmuşdu. Mənbələrdə qeyd olunduğu kimi, ilk dəfə İrəvan qəza məktəbi kimi fəaliyyətə başladığı dövrdən 1918-ci il avqustun 6-da bağlanmasındən keçən müddət ərzində İrəvan Oğlan Gimnaziyasına şəriət dərslərini və Azərbaycan dili fənnini 1836-1856-ci illerde Molla Tağı Məmmud oğlu, 1856-1885-ci illerde Mirzə Əlekber Elxanov, 1885-1895-ci illerde Firudin bəy Köçərli, 1895-1905-ci illerde İsmayılov bəy Şəfibəyov, 1905-1906-ci illerde Mirzə Məhəmməd Şeyxzadə, 1907-1918-ci illerde Şeyx Abusəttar Kazimov tədris etmişlər.

MÜQƏDDƏS RİPSİMƏ GİMNAZİYASINI 36

Elm markəzi - İrəvan

AZƏRBAYCANLI QIZ BİTİRİR

İrəvanda fəaliyyət göstərən məktəblərdən biri də Müqəddəs Ripsime qızlar məktəbi idi. 1850-ci il yanvarın 2-de Qafqazın canişini Mixail Vorontsovun xanımı Yelizaveta Vorontsovanın təşəbbüsü və İrəvanda fəaliyyət göstərən Müqəddəs Nina Xeyriyyə Cəmiyyətinin idarə heyətinin qərarı ilə Müqəddəs Ripsime qadın məktəbi təsis edilmişdir. 9 iyul 1884-cü ildə bu məktəb üçsinifli qadın progimnaziyasına çevrilmişdi. 30 may 1898-ci ildə isə progimnaziya hazırlıq sınıfı də təşkil edilməkələ səkkizsinifli qadın gimnaziyasına çevrilmişdi. Ödənişli olan bu məktəbdə imkanlı azərbaycanlıların qızları da təmsil alırdılar. Təkcə 1916-1918-ci illərdə Müqəddəs Ripsime gimnaziyasını 36 azərbaycanlı qız bitirmişdi. İrəvan quberniyasının 1914-cü ilə dair "Yaddaş kitabçası"nda göstərilir ki, bu gimnaziyada şəriət dərslərini və Azərbaycan dilini Haşim bəy Nərimanbəyov tədris etmişdir.

Hələ XIX əsrin 50-60-ci illərində etibarən İrəvan şəhərində özəl məktəblər də fəaliyyət göstərməyə başlamışdı. Özəl məktəbləri yalnız Rusiya təbəəliyi olan şəxslər Qafqaz Tedris idaresinin icazəsi ilə aça bilərdi. İki tip özəl məktəblər mövcud idi. Birinci tip məktəblərə məscidlərin və ya kilsələrin nəzdindəki müəllimlərin fərdi programı əsasında fəaliyyət göstərən ənənəvi mollaxana tipli məktəblər, ikinci tip məktəblərə isə yeni açılan, lakin öz tədris programını dövlət məktəblərinin programlarına uyğunlaşdırın məktəblər daxil idi. 1863-cü ildə İrəvanda 15 özəl azərbaycanlı və erməni məktəbləri mövcud idi.

1865-ci ildə şəhərdə 9 müsəlman ruhani məktəbi fəaliyyət göstərmişdir ki, orada 223 şagird təhsil almışdır. Həmin vaxt buradakı 6 erməni ruhani məktəbinde 150 şagird təhsil almışdır. 1866-ci ildə məscidlərin nəzdindəki məktəblərdə şagirdlərin sayı 596 nəfəre çatıldı.

CƏNUBİ QAFQAZDA MAARİFÇİLİK HƏRƏKATI

1880-ci ildə açılan İrəvan şəhər ibtidai məktəbi 1900-cü ildə üçsinifli Puşkin adına məktəbə çevrilmişdi. 1901-ci ildə Puşkin adına məktəbin nəzdində bazar günü məktəbi açılmışdır. Məktəbə milliyyətindən və dinin mensubiyətindən asılı olmayaraq 16 yaşından 50 yaşinadək irəvanlılar qəbul edilirdilər. Puşkin adına məktəbdə rus və digər dillər yanaşı, Azərbaycan dili də tədris edilir.

di. Mirzə Hüseyn Axundov məktəbin müsəlman bölməsinin müdürü olmaqla yanaşı, Azərbaycan dili müəllimi kimi də fəaliyyət göstərmişdir.

1881-ci il noyabrın 3-de tərkibində iki sinif olmaqla İrəvan Müəllimlər Seminariyasının I sinifinin açılışı olmuşdur. Seminariyanın ilk direktoru Yakob Suşevskinin səyi nəticəsində birinci il seminariyaya 9 müəllim 42 şagird cəlb edilmişdir. 1882-ci ildə seminariyanın II sinifi, 1883-cü ildə III sinifi açılmışdır. Qafqazda olan bütün müəllimlər seminariyasi kimi, İrəvan müəllimlər seminariyasi da 4 sinifdən ibarət olmuşdur.

İrəvan xanlığı çar Rusiyasının tərkibinə qatıldıqdan sonra burada dünyəvi təhsil xüsusi diqqət yetirilməsində hemin mühitin özü əhəmiyyətli rol oynamışdır. XIX əsrin ikinci yarısından etibarən Cənubi Qafqazda maarifçilik hərəkatı geniş vüsət aldı. Regionda dünyəvi təhsil verən yeni tipli məktəbin - İrəvan Müəllimlər Seminariyasının açılması da məhz bu vaxtlara təsadüf edir. 1881-ci ilin noyabr ayında fəaliyyətə başlayan İrəvan Müəllimlər Seminariyası çar hakimiyətinin bölgədəki maraqları naminə yaradılmasına baxmayaraq, 40 ilə yaxın müddətdə hazırladığı müasir dünyagörüşüne və düşüncə tərzinə malik yüksəkxitəslə milli müəllim kadrları ile pedagoji fikir salnaməmizə yaddaqalan səhifələr yazılmışdır. Görkəmlı maarifçilər Firdun bəy Köçərli seminariyanın ilk müəllimlərindən olmuş, geniş mədəni-maarif işləri aparmışdır.

AZƏRBAYCANLI PEDAQQOJI KADRLARIN İRƏVAN ŞƏHƏRİNDƏN

UZAQLAŞDIRILMASI

İrəvanda təhsil öz inkişaf dövrünü yaşayib. 1928-ci ildən İrəvanda Kənd Təsərrüfatı Texnikumunun azərbaycanlı bölməsi fəaliyyətə başlamış, 1933-cü ildən həmin bölmə müstəqil İrəvan Azərbaycanlı Kənd Təsərrüfatı Texnikumuna çevrilmişdi. 1937-ci ildən İrəvan Pedaqqoji Institutunun 3 fakültəsində azərbaycanlı bölməsi (dil-ədəbiyyat, fizika-riyaziyyat, tarix-coğrafiya) mövcud idi. "Könüllü köçürülmə" adı altında həyata keçirilən azərbaycanlıların Ermənistandan 1948-1953-cü illər deportasiyası nəticəsində azərbaycanlı məktəblərinin şəbəkəsi ciddi dağıntıya məruz qoyuldu. İrəvan Pedaqqoji Texnikumu 1948-ci ilde təlim-tələslik Azərbaycanın Xanlar (indiki Göygöl) rayonuna köçürüldü. İrəvan Dövlət Pedaqqoji Institutunun və Erməni Dövlət Qiyyabi Pedaqqoji İnstitutunun azərbaycanlı bölmələri (dil-ədəbiyyat, tarix, fizika-riyaziyyat) müvafiq olaraq Bakıdakı pedaqoji institutlara köçürüldü. Həmin dövrde İrəvan şəhərində təlim Azərbaycan dilində olan iki orta məktəbin - Kirov adına qızlar və Əzizbəyov adına oğlanlar orta məktəblərinin müəllim və şagird kontingentinin xeyli hissəsi Azərbaycana köçmək məcburiyyətində qalmışdı. Bununla da azərbaycanlı pedaqoji kadrların İrəvan şəhərində uzaqlaşdırılmasını istəyən Ermənistən rəhbərliyinin çoxdanki arzusu həyata keçmiş olur.

Yalnız 1954-cü ildə tərkibində iki fakültə (fizika-riyaziyyat və Azərbaycan dili və ədəbiyyatı) olmaqla İrəvan Pedaqqoji Institutunda yenidən azərbaycanlı bölməsi açıldı. Institutda yalnız Azərbaycan dili və ədəbiyyatı kafedrasi müstəqil fəaliyyət göstərirdi. Kafedraya əvvəlcə tanınmış elm xadimi Əkbər Yerəvanlı, onun vəfatından sonra ise Knyaz Mirzəyev rəhbərlik etmişdi. Institutun azərbaycanlı bölməsində müəyyən fənlərin tədrisi üçün Bakıdan müvafiq ixtisaslı alımlar dəvət edilirdi. 1961-ci ildə İrəvan Pedaqqoji Institutunda Fizika-riyaziyyat və Ədəbiyyat-tarix fakültələri ləğv edilmiş, əvəzində 25 tələbənin təhsilini alımlı pedaqogikası və metodikası fakültəsi açılmışdı.

1970-ci ildə ibtidai təhsilin pedaqogikası və metodikası fakültəsi də ləğv edilmiş, əvəzində 25 tələbə qəbul edilən Ədəbiyyat-tarix fakültəsi açılmışdı.

Tarixən Azərbaycanın elm, maarif və mədəniyyət mərkəzlərindən biri olan İrəvan şəhəri XX əsrin sonlarında etnik təmizlənməyə məruz qaldı.

Zümrüd BAYRAMOVA